

Dysertacja doktorska *Rola lektur szkolnych w procesie urzeczywistniania ideału budowniczego socjalizmu przez szkołę polską z lat PRL w świetle założeń programowych i praktyki szkolnej* dotyczy problemu wykorzystywania tekstów literackich w tzw. nauczaniu wychowującym, którego celem w analizowanym okresie 1944-1989 r. była formacja „nowego człowieka”. Autorka przeanalizowała w pracy, jak szeroko rozumiane lektury szkolne służyły „urabianiu” ideologicznemu realizowanemu na lekcjach języka polskiego.

Dysertację otwiera wstęp, w którym zaprezentowany jest cel i stan podjętych badań, pytania szczegółowe oraz stosowana metodologia. Problematyka pracy wymagała wykorzystania publikacji i narzędzi badawczych z różnych porządków: pedagogiki, historii, literaturoznawstwa oraz prasoznawstwa. To również odzwierciedla się w treści rozdziałów teoretycznych. W pierwszym z nich – *Nowy człowiek a rzeczywistość szkolna* – autorka zaproponowała w oparciu o wybrane opracowania periodyzację epoki oraz przedstawiła na jej tle zmiany w przyjętym ideale wychowawczym. W tej części przedstawione są również kluczowe dla pracy pojęcia – nowy człowiek, homo sovieticus, człowiek socjalistyczny. Rozdział zamyka zestawienie wzorców i antywzorców zawartych w dokumentach partyjnych oraz oświatowych z lat 1944-1989 wraz z ich charakterystyką.

Następna część związana jest z tekstami literackimi analizowanymi na lekcjach języka polskiego w PRL. Rozdział *Kanon lektur w latach 1944-1989 oraz jego uwarunkowania polityczne, społeczne, kulturowe i psychologiczne* otwiera – podobnie jak poprzedni – przegląd niezbędnych definicji do zrozumienia doboru źródeł. W tej części przedstawiono również uwarunkowania recepcji tekstu literackiego oraz wyniki wybranych badań czytelnictwa z analizowanego okresu, które pozwoliły nakreślić ówczesny portret odbiorcy lektur szkolnych.

Najobszerniejszą część dysertacji stanowi opis wyników badań. Zgodnie z przyjętą strategią badań – teorią ugruntowaną – rozdział *Lektury jako narzędzie wychowania* jest zorganizowany według zaproponowanego we wstępie paradygmatu. Dane pozyskane z różnorodnych źródeł – zarówno archiwalnych, jak i drukowanych – pogrupowano tematycznie, a następnie poddano kodowaniu. W ten sposób powstałe karty kodowe opisywano i porównywano z dostępnymi już opracowaniami. Efektem tego procesu jest model teoretyczny przedstawiony w rozdziale.

Kontekstem warunkującym pracę nauczycieli była obowiązująca w danym okresie PRL polityka oświatowa oraz sytuacja społeczno-gospodarcza. W zależności od narzuconych polonistom rozporządzeń, programów, dostępności materiałów czy określonej bazy dydaktycznej, zmieniał się sposób omawiania lektur szkolnych, a tym samym – ich rola

wychowawcza. Czynniki te, ewoluujące w analizowanym okresie, zostały ujęte w kategorii *państwo a kanon lektur*.

Następnie przedstawiono warunki przyczynowe centralnego zjawiska. W kategorii *polonista jako wychowawca* wskazano, jakie czynniki wpływały na tę funkcję nauczyciela języka polskiego. Wśród nich znalazły się treści ideowo-wychowawcze (wynikające – co zostało już ukazane wyżej – w dużej mierze z zarysowanego wcześniej kontekstu), wychowawczy charakter samych lektur oraz postać wychowawcy, którego działania wpływały bezpośrednio na recepcję książek.

Wyróżnionym zjawiskiem centralnym jest *rola lektur w urzeczywistnianiu ideału budowniczego socjalizmu w latach 1944-1989*. Jego opis podzielono na trzy uzupełniające się części: wzorce, antywzorce oraz promowanie określonych wartości. Wskazane założenia miały charakter postulatywny – na ich realizację wpływały czynniki interweniujące, które zostały ujęte w kategorii *uczestnicy procesu dydaktycznego*. Postać nauczyciela, jak i ucznia, poziom ich umiejętności czy środowisko wychowawcze, w jakim funkcjonowali, oddziaływały na urzeczywistnianie ideału osobowego.

Wszystkie powyżej opisane czynniki wpływały na strategię działań, czyli *sposób pracy z lekturą*. Najczęściej zwracano uwagę na wykorzystanie właściwego języka podczas omawiania książki i stosowaną metodykę nauczania. Kluczowy jednak był sam dobór tekstów oraz tematyka im towarzysząca. Paradygmat zamyka kategoria *recepcja lektur szkolnych*, w której zostały opisane konsekwencje podjętych działań – z jednej strony postulowane, a z drugiej – te, które zostały w jakikolwiek sposób zbadane lub udokumentowane.

Podjęty proces badawczy miał charakter jakościowy, stąd wniosków nie można uznawać za w pełni reprezentatywne i ich uogólniać na ogół absolwentów szkół ogólnokształcących PRL. Istotne jest jednak, by podkreślić, że choć dostępne badania oraz źródła wskazują jednoznacznie, że większość ówczesnych uczniów nie utożsamiała się z narzuconym ideałem wychowawczym, a wiele z nich podkreślało, że w analizowanych na lekcjach języka polskiego tekstach nie odnajdują autorytetów, to jednocześnie dane z tego okresu pozwalają wysnuć wniosek, że młodzież uznawała za najważniejsze wartości zgodne z modelem budowniczego socjalizmu. Potwierdza się to również w wyborach ulubionych bohaterów literackich oraz wypracowaniach, w których zadaniem było wskazanie cenionych cech postaci z uzasadnieniem. Oznacza to, że formacja ideologiczna z wykorzystaniem lektur była częściowo

skuteczna, mimo deklarowanej przez młodzież niechęci do tematów związanych z polityką i szeroko pojętą partią. Te i inne wnioski zostały zebrane w zakończeniu pracy.

Dysertację zamyka bibliografia zawierająca wszystkie wykorzystane źródła i opracowania oraz aneks, w którym, oprócz używanego do analizy narzędzia badawczego, znajduje się również analiza tematyczna wybranych programów. Zestawienie tabelaryczne kolejnych list lektur oraz towarzyszących im tematów pozwala zobaczyć, jak szeroko na lekcjach języka polskiego było realizowane nauczanie wychowujące.